

РОЗДІЛ 5. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЛІЦЕЮ З ПОСИЛЕНОЮ ВІЙСЬКОВО-ФІЗИЧНОЮ ПІДГОТОВКОЮ ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКО-ПАТРІОТИЧНОЇ ПОЗИЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ

THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF A LYCEUM WITH ENHANCED MILITARY AND PHYSICAL TRAINING AS A FACTOR IN THE FORMATION OF CIVIC AND PATRIOTIC ATTITUDES AMONG SENIOR SCHOOL STUDENTS

У сучасних умовах соціально-політичних трансформацій та зростання загроз національній безпеці особливої актуальності набуває питання формування громадянсько-патріотичної позиції молоді. Стаття присвячена комплексному дослідженню освітнього середовища ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою як чинника, що сприяє становленню ціннісних орієнтирів старшокласників.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають положення сучасної педагогічної науки, нормативно-правові акти України, а також аналіз діяльності Державного ліцею «Слобожанський». Авторами обґрунтовано концептуальні засади моделювання освітнього середовища, що поєднує чотири взаємопов'язані компоненти: навчальний, виховний, фізично-військовий та соціально-психологічний.

Навчальний компонент розглядається як інтелектуальна основа формування світогляду, що реалізується через вивчення гуманітарних дисциплін та спеціальних військових предметів. Виховний компонент передбачає систему позакласної роботи, патріотичних ритуалів і традицій, спрямованих на емоційно-ціннісне засвоєння ідеалів державності. Фізично-військовий компонент аналізується як ключовий інструмент формування вольових якостей, дисципліни та професійних компетенцій майбутніх захисників Вітчизни. Соціально-психологічний компонент розкриває механізми адаптації учнів до специфічних умов навчання та формування міжособистісних стосунків.

Особлива увага приділена педагогічним принципам організації освітнього середовища, серед яких виокремлено принципи цілеспрямованості, системності, культуровідповідності, суб'єктності та гуманізму. Доведено, що саме їх комплексна реалізація забезпечує трансформацію формального навчання у особистісно значимий досвід.

У статті представлено авторську схему освітнього середовища, що візуалізує взаємозв'язок між соціальним запитом, цілями, принципами, компонентами та очікуваними результатами. На основі проведеного дослідження зроблено висновок про ефективність запропонованої моделі, що підтверджується формуванням у випускників комплексу якостей: від усвідомленого патріотизму до практичної готовності до захисту держави.

Ключові слова: освітнє середовище, військово-патріотичне виховання, громадян-

ська позиція, ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою, педагогічні принципи.

In the current socio-political transformations and growing threats to national security, the issue of shaping civic and patriotic attitudes among young people is becoming particularly relevant. This article is devoted to a comprehensive study of the educational environment of lyceums with enhanced military and physical training as a factor contributing to the formation of value orientations among high school students.

The theoretical and methodological basis of the study consists of the provisions of modern pedagogical science, regulatory and legal acts of Ukraine, and an analysis of the activities of the Slobozhansky State Lyceum. The authors substantiate the conceptual foundations of modelling the educational environment, which combines four interrelated components: educational, upbringing, physical-military, and socio-psychological. The educational component is seen as the intellectual basis for shaping a worldview, achieved through studying the humanities and special military subjects. The upbringing component involves a system of extracurricular activities, patriotic rituals, and traditions aimed at the emotional and value-based assimilation of the ideals of statehood. The physical and military components are analysed as key tools for forming willpower, discipline, and professional competencies of future defenders of the Fatherland. The social and psychological component reveals students' adaptation mechanisms to specific learning conditions and the formation of interpersonal relationships.

Particular attention is paid to the pedagogical principles of organising the educational environment, among which the tenets of purposefulness, systematicity, cultural relevance, subjectivity, and humanism are highlighted. It has been proven that their comprehensive implementation ensures the transformation of formal learning into a personally meaningful experience.

The article presents the author's scheme of the educational environment, which visualises the relationship between social demand, goals, principles, components, and expected results. Based on the research, it is concluded that the proposed model is effective, as confirmed by the formation of a set of qualities in graduates: from conscious patriotism to practical readiness to defend the state.

Key words: educational environment, military-patriotic education, civic position, lyceum with enhanced military-physical training, pedagogical principles.

УДК 373.5.017.4:172.15-053.5

DOI <https://doi.org/10.32782/ip/86.1.32>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Боярська-Хоменко А.В.,
докт. пед. наук, доцент, учений секретар,
професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Магілін О.В.,
аспірант кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасні трансформаційні процеси в українському суспільстві, зумовлені війною, викликами безпеки та необхідністю національного відродження, актуалізують проблему формування громадянсько-патріотичної позиції молоді як ключового ресурсу розвитку держави [2]. Старшокласники ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою є тією категорією молоді, яка вже на етапі шкільного навчання активно залучена до процесу допрофесійної військової соціалізації. У цьому контексті важливого значення набуває аналіз освітнього середовища таких закладів освіти як цілісного соціально-педагогічного простору, здатного формувати відповідальні національні цінності, громадянську активність, патріотизм та готовність до захисту Батьківщини.

Актуальність дослідження також зумовлена положеннями низки нормативно-правових документів України, що визначають патріотичне виховання молоді як пріоритет державної політики у сфері освіти і національної безпеки. Зокрема, Закон України «Про освіту» наголошує на вихованні в учнів поваги до прав і свобод людини, любові до Батьківщини, готовності захищати незалежність і територіальну цілісність України, формуванні активної громадянської позиції [4].

У Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України підкреслюється необхідність створення в закладах освіти середовища, що буде сприяти формуванню патріотизму, громадянської відповідальності, національної самосвідомості та готовності до служіння державі [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Установлено, що у дослідженні В. Шинкаренка здійснено ґрунтовний аналіз поняття патріотизму як ключового компонента громадянської культури особистості, аргументовано доведено, що формування патріотичної культури старшокласників потребує системного підходу. У структурі моделі патріотичного виховання автор виокремлює чотири ключові блоки: мотиваційно-цільовий, змістовно-операційний, організаційно-управлінський і діагностичний [12].

У статті П. Пенцак розкрито особливості громадянсько-патріотичної позиції майбутніх офіцерів та визначено педагогічні умови її формування у вищих військових навчальних закладах. Автор підкреслює важливість мотиваційного середовища, проблемного навчання та ефективної педагогічної взаємодії для розвитку самостійності й професійної відповідальності курсантів [8]. Ці підходи можуть бути адаптовані до освітнього середовища військових ліцеїв, оскільки мають потенціал для формування ціннісних орієнтирів ще на етапі шкільної підготовки.

У роботі І. Полубояриної розкрито технологію патріотичного виховання старшокласників у музичних школах, засновану на індивідуальному та

діяльнісному підходах. Авторка доводить ефективність впровадження педагогічної технології у процес навчання гри на кобзі, підкреслюючи важливість психолого-педагогічної підтримки учнів. Результати дослідження засвідчують залежність рівня патріотичної сформованості від науково-методичного супроводу, що підтверджує доцільність адаптації подібного підходу до інших освітніх середовищ [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну увагу до проблеми патріотичного виховання у наукових дослідженнях останніх років, питання впливу освітнього середовища ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою на становлення громадянсько-патріотичної позиції старшокласників потребує подальшого поглибленого аналізу. Зокрема, недостатньо досліджено особливості освітнього середовища таких ліцеїв як системи, що поєднує навчальний, виховний, фізично-військовий та соціально-психологічний компоненти.

Мета статті – теоретично обґрунтувати і візуалізувати модель освітнього середовища ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою як системного чинника формування громадянсько-патріотичної позиції старшокласників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Освітнє середовище ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою – це цілісний соціально-педагогічний простір, у межах якого відбувається становлення особистості майбутнього захисника України, активного громадянина з чіткою патріотичною позицією. Особливість цього середовища полягає в інтеграції освітніх, виховних, військово-фізичних і соціально-психологічних впливів, що створюють унікальні умови для формування світогляду, ціннісних орієнтацій та громадянської відповідальності старшокласників.

Варто зазначити, що сучасний соціальний запит на формування цілісного освітнього середовища у ліцеях з посиленою військово-фізичною підготовкою зумовлений комплексом актуальних викликів національної безпеки та суспільного розвитку, що включають тривалу збройну агресію, необхідність відбудови країни та дефіцит кваліфікованих лідерів зі свідомою громадянською позицією. В умовах гібридної війни та інформаційних загроз українське суспільство потребує системного підходу до виховання нового покоління, здатного поєднувати патріотичні переконання з практичними навичками фізичної та психологічної стійкості, критичним мисленням і здатністю до ефективної самоорганізації як у військовій, так і цивільній сферах. Державний інтерес до створення таких освітніх середовищ підтверджується нормативно-правовими документами, що визначають пріоритетність формування ціннісних орієнтирів, пов'язаних із готовністю до захисту суверенітету та територіальної цілісності України.

Зважаючи на зазначене вище, нами було сформульовано мету створення унікального освітнього середовища – формування громадянсько-патріотичної позиції старшокласників через цілісну педагогічну систему, що поєднує навчальний, виховний, фізично-військовий і соціально-психологічний впливи.

При формуванні та організації освітнього середовища ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою доцільно враховувати низку педагогічних принципів, що забезпечують цілісність і ефективність його впливу на розвиток громадянсько-патріотичної позиції старшокласників. До основних принципів ми віднесли такі:

- принцип цілеспрямованості, що передбачає чітке визначення виховних орієнтирів на формування патріотизму, громадянської активності, готовності до служіння народові України;
- принцип системності й цілісності, що забезпечує взаємозв'язок між усіма складниками освітнього середовища – навчальним, виховним, фізично-військовим і соціально-психологічним;
- принцип наступності й безперервності виховного процесу, що гарантує логічне поетапне формування особистості з урахуванням вікових змін і психологічних особливостей старшокласників;
- принцип активності та суб'єктності учня, що передбачає залучення здобувачів освіти до діяльності, що має особистісний сенс, формує відповідальність, ініціативність і свідому позицію;
- принцип культуровідповідності, що акцентує увагу на збереженні й відтворенні національних традицій, історичної пам'яті, мови і духовних цінностей українського народу;
- принцип гуманізму й поваги до особистості, що забезпечує морально-психологічний комфорт, довіру, підтримку в освітньому середовищі, навіть за умов посиленої дисципліни [3; 7].

Дотримання цих принципів дозволяє створити середовище, у якому виховання патріотизму не зводиться до формального засвоєння знань, а стає внутрішнім складником особистісного зростання.

На основі аналізу досвіду діяльності Державного ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою «Слобожанський» було виокремлено чотири ключові компоненти освітнього середовища, що в сукупності формують сприятливий контекст для становлення громадянсько-патріотичної позиції учнів:

- навчальний компонент забезпечує не лише засвоєння базових знань, а й спрямований на виховання історичної свідомості, формування уявлень про державу, суспільство, обов'язок і честь;
- виховний компонент реалізується через систему позакласних і позаурочних заходів, традицій, символів, наставництва та індивідуальної виховної роботи;

– фізично-військовий компонент є базовим для закладів такого типу, адже гартує не лише фізичну витривалість, а й дисципліну, волюні якості, готовність до підпорядкування та колективної взаємодії;

– соціально-психологічний компонент охоплює міжособистісні стосунки в учнівському колективі, спілкування з наставниками та вихователями, мікроклімат у групі [11].

Поєднання цих компонент формує унікальне середовище, здатне системно впливати на формування громадянсько-патріотичної позиції старшокласників – не лише як теоретичного конструкту, а як внутрішньо прийнятої життєвої орієнтації, що проявляється в поведінці, мотивації, виборі професійного шляху. Розглянемо кожен із визначених компонент окремо.

Одним із провідних складників освітнього середовища є навчальний компонент, що забезпечує інтелектуальну основу формування громадянсько-патріотичної позиції. У ліцеях з посиленою військово-фізичною підготовкою він набуває особливої ваги, адже через зміст навчальних дисциплін, зокрема історії України, громадянської освіти, української мови та літератури, формуються уявлення про державність, національну гідність, права й обов'язки громадянина, а також закладається світоглядна база для усвідомлення цінності Батьківщини. Крім того, поглиблене вивчення предметів військового спрямування (захист України, основи медичних знань, військова історія тощо) забезпечує формування уявлення про професію захисника держави як покликання [10].

Виховний компонент реалізується через багаторівневу систему ціннісно-орієнтованої роботи з учнями. Важливу роль відіграє щоденна виховна діяльність класних керівників та офіцерів-вихователів, що формує в учнів повагу до символів держави, шанобливе ставлення до героїв України, розуміння історичної тягlosti та особистої відповідальності за її майбутнє. Значущими є ритуали (підняття прапора, шиккування, клятва ліцеїста), тематичні заходи, участь у всеукраїнських патріотичних ініціативах, волонтерських акціях, зустрічах з військовими та ветеранами. Такий формат сприяє емоційному зануренню та поступовому внутрішньому прийняттю патріотичних цінностей [6].

Фізично-військовий компонент формує дисципліну, витривалість, згуртованість і психологічну готовність до військової служби. Через фізичну, стрійову, тактичну й вогневу підготовку, заняття на полігонах і участь у табірних зборах формується не лише фізичне здоров'я, а й здатність до самоорганізації, командної взаємодії, готовності виконувати накази, що є основою військової етики. Саме в цьому середовищі учні починають усвідомлювати цінність бойового побратимства та необхідність служіння державі [10].

Останнім, але не менш важливим, є соціально-психологічний компонент, що забезпечує підтримку процесу особистісного становлення та адаптації учнів до специфічних умов освітнього середовища. У взаємодії з однолітками, наставниками, вихователями формується мікросередовище довіри, підтримки, здорової конкуренції та взаємоповаги. Позитивне прийняття себе як частини колективу, відповідального за спільну справу, сприяє закріпленню патріотичної ідентичності та внутрішній мотивації до активної громадянської поведінки.

Унаочнену схему освітнього середовища ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою як чинника становлення громадянсько-патріотичної позиції старшокласників представлено на схемі (рис. 1).

Запропонована схема освітнього середовища ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою відображає системний підхід до формування громадянсько-патріотичної позиції старшокласників. Вона інтегрує соціальний запит суспільства, чіткі цілі, принципи організації (цілісність, інклюзивність, діджиталізацію), ключові

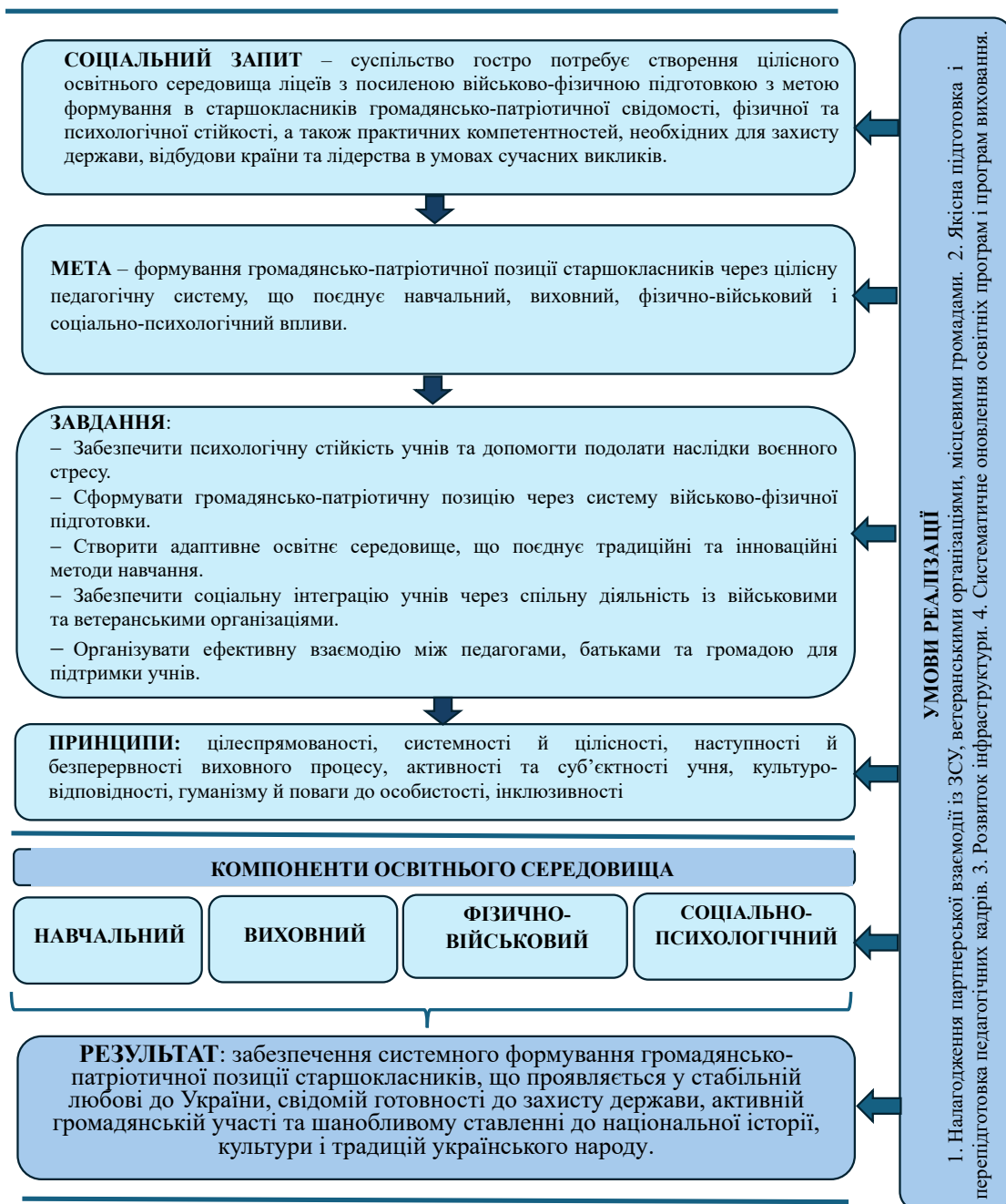

Рис. 1. Схема освітнього середовища ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою як чинника становлення громадянсько-патріотичної позиції старшокласників

компоненти (навчальний, виховний, фізично-військовий, соціально-психологічний) та очікувані результати – від любові до України до готовності до її захисту. Схема наочно демонструє взаємозв'язок усіх елементів, що забезпечує комплексний вплив на становлення особистості учня в умовах сучасних викликів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження доводить, що освітнє середовище ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою є потужним чинником формування громадянсько-патріотичної позиції старшокласників. Його ефективність зумовлена системним поєднанням навчального, виховного, фізично-військового та соціально-психологічного компонент, що в сукупності забезпечують цілісний вплив на свідомість, ціннісні орієнтації та практичну готовність учнів до служіння Україні. Ключовим аспектом є дотримання педагогічних принципів, зокрема цілеспрямованості, системності, культуровідповідності та суб'єктності, що перетворюють патріотичне виховання з формального процесу на особистісно значимий досвід. Інтеграція теоретичних знань з практичними навичками, участь у ритуалах, проєктній діяльності та співпраця з військовими структурами сприяють внутрішньому прийняттю учнями ідеалів громадянської відповідальності. Очікуваним результатом функціонування такого середовища є формування особистості, здатної поєднувати любов до Батьківщини з активними діями – від волонтерства до професійної служби в ЗСУ.

Подальші дослідження мають сфокусуватись на вдосконаленні моделі освітнього середовища через інтеграцію цифрових технологій, адаптацію психолого-педагогічного супроводу та аналіз довгострокового впливу на формування громадянсько-патріотичної позиції.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Боярська-Хоменко А. В. Педагогічні умови організації підтримки дітей, що проживають на деокупованих територіях. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2025. № 58. С. 41–54. DOI: <https://doi.org/10.34142/23128046.2025.58.04>

2. Боярська-Хоменко А.В., Хрик М.В. Етапи становлення і розвитку громадянського виховання школярів у Німеччині. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*, 2023. Вип. 61. С. 7–18 <https://doi.org/10.34142/2312-1548.2023.61.01>

3. Васківська Г.О. Освітнє середовище як чинник формування життєпростору старшокласників. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/719930/1/VHO%202020%2004%2007.pdf>

4. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

5. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#n12>

6. Національно-патріотичне виховання. URL: <https://kadet.kh.ua/edu/vykhovna-robota/viiskovo-patriotychno-vykhovannia/>

7. Ніколаєнко Я.М. Створення сучасного освітнього середовища: погляд крізь призму ідей КД. Ушинського. *Історія та філософія в незалежній Україні: до 200-річчя від дня народження К. Д. Ушинського*, 2023. С. 241–243.

8. Пенцак П.В. Педагогічні умови виховання громадянсько-патріотичної позиції майбутніх офіцерів. *Інноваційна педагогіка*, 2021. Вип. 39. С. 257–260. <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/39.52>

9. Полубоярина І. Технологія патріотичного виховання старшокласників музичних шкіл. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2023. № 8-9 (132-133). С. 15–23. <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2023.08-09/015-023>

10. Річний навчальний план на 2024/2025 рік. URL: <https://kadet.kh.ua/edu/prymet-stranytsy/navchalnyi-plan-na-2023/2024-rik/>

11. Статут Державного ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою «Слобожанський». URL: <https://kadet.kh.ua/pub/ustanovchi-dokumenty/statut-kadetskoho-korpusu/>

12. Шинкаренко В.В. Сучасні підходи до формування патріотизму у старшокласників закладів загальної середньої освіти. *Інноваційна педагогіка*, 2023. Вип. 60. С. 191–194. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/60.39>

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.09.2025

Дата публікації: 24.09.2025